

neolite virvelinės keramikos kultūra vietinei Narvos kultūra tiesioginės įtakos neturėjo, kaip formavosi Rytų baltų kalba? Tenka manyti, kad vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai turėjo kalbėti labai artima indoeuropiečių prokalbei kalba, nes Rytų Lietuva, Latvija, Šiaurės Baltarusija, Pietų Pskovo sritis, kurioje buvo paplitusi vėlyvoji Narvos kultūra, įėjo į baltišką hidronimų ir toponimų arealą (Ванарас А. 1960, с. 119). Šis arealas, kurį išskyrė K. Būga, tarp kitų baltų hidronimų ir toponimų turi sevitymų. Jis nurodė, kad šiuos hidronimus paliko "rytų baltai" (Būga K. 1961, p. 493-583).

1. Rytų Lietuvoje brūkšniuotosios keramikos kultūros formavimosi procesui svarbiausią reikšmę turėjo vėlyvosios Narvos kultūra.

2. Brūkšniuotosios keramikos kultūros formavimasis Rytų Lietuvoje apima senąjį žalvario amžių – XVI-XVII amž.pr.m.e.

3. Rytų Lietuvoje formuojantis baltiškai brūkšniuotosios keramikos kultūrai be vėlyvosios Narvos kultūros nežymią įtaką turėjo šukinės-duobelinės ir virvelinės keramikos kultūros (kaip komponentai įėjo į vėlyvosios Narvos kultūrą).

4. Apie susiformavusią baltišką kultūrą Rytų Lietuvoje galima kalbėti tik nuo brūkšniuotosios keramikos kultūros susiderymo XIII amž.pr.m.e.

ŽALVARIO ANKSTYVOJO GELEŽIES AMŽIAUS LAIDOJIMO PAMINKLAI IR PAGRINDINIAI LAIDOSENOS BRUOŽAI LIETUVOJE (IŠSKYRUS PAJŪRIO RUOŽĄ)

Algimantas Merkevičius

Akmens amžiuje ir žalvario amžiaus pradžioje dabartinėje Lie-

tuvos teritorijoje mirusieji laidoti nedeginti. Tai patvirtina ir naujesi šio laikotarpio kapinynų tyrinėjimų duomenys Duonkalnyje, Kretuone, Plinkoigalyje ir kitur (Lietuvos archeologija, 4, 1985, p. 5-14; 14-24; 25-36). Mirusiųjų deginimo paprotys baltų teritoriją pasiekė apie 1300-1200 m.pr.m.e., tikriausiai atėjo iš Vidurio Europos urninių kapų kultūros ir buvo praktikuojamas iki II-I a.pr.m.e., kada vėl pereita prie nedegintų mirusiųjų laidojimo (Kulikauskas P. 1968, p. 21, 54; Gimbutienė M., 1965, p. 69). Turime neblogai ištirtą šio laikotarpio Lietuvos pajūrio ruožą, kur sudeginti mirusiųjų palaikai laidoti pilkapiuose su akmenų vainikais. Sudegusių kaulų liekanos buvo supilemos į urnas arba paprastes duobutes. Dažnai randamos ir įvairiuose akmeniniuose statiniuose (Kulikauskas P. 1970, p. 5-43; Kulikauskas P. 1968, p. 12-56). Kapai su labai negausiomis įkapėmis, o dažniausiai - visai be jų. Be degintinių kapų kai kuriuose pilkapiuose (Kurmaičiai) rasta ir griautinių palaidojimų su gausiomis to meto įkapėmis (Kulikauskas P. 1968, p. 14-16, pav. 2-4). Žymiai mažiau duomenų turime iš šio laikotarpio likusios Lietuvos dalies. Šio straipsnio tikslas - apžvelgti minimo laikotarpio laidojimo paminklus neliečiant pajūrio pilkapių ruožo ir, remiantis gersi datuotais paminklais, nustatyti pagrindinius šio laikotarpio laidosenos bruožus.

Šiuo metu Užnemunėje žinome tris II tūkst.pr.m.e.-I tūkst.pr.m.e. laidojimo paminklus: Paveisininkų (Lazdijų raj.) ir Staniūčių (Vilkaviškio raj.) kapinynus bei Pietarių (Kapsuko raj.) pilkapią.

Paveisininkų kapinyną 1962 m. tyrinėjo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto (toliau - II) archeologai. Tyrinėjimams vadovavo P. Kulikauskas. Kapinynas įrengtas Veisiejų ežero pietiniame krante, masyvos pakilumos vakariniame gale. Vėliau

kapinyno vietoje įrengtas piliakalnis. Ištirta piliakalnio šiaurinė ir šiaurės rytinė dalis, dviejose vietose padarytas pylimo skersinis pjūvis. Po piliakalnio pylimu ir aikštelės kultūrinis sluoksnis rasti 27 degintiniai kapai. Jie skirstomi į: degintinius kapus duobutėse, urnose ir degintinius kapus apkrautus akmenimis.

Rasti 6 degintiniai kapai duobutėse. 0,3-0,4 m gylyje išsiskyrė 0,3-0,4 m skersmens tamsesnės žemės ploteliai. Kapai buvo 0,3-0,6 m gylio duobutėse. Tarp sudegusių kaulų liekanų, išskyrus kapą Nr. 24, degusių nerasta. Kai kurie kapai buvo apdėti akmenimis. Akmenys dėti duobės pakraščių, jos dugne arba net viršutinėje dalyje. Kape Nr. 18 sudegusių kaulų liekanos buvo supiltos tarp 6 nedidelių akmenukų, o kapo duobės dugne gulėjo dar vienas plokščias akmuo. Kapo Nr. 24 duobutėje rasti nedideli, tvarkingai sudėti akmenukai, tarp kurių žemė buvo pilna degusių. Tarp degusių rasta smulkių degintų kaulų. Vienas akmenukas gulėjo duobės dugne, du - šonuose ir vienas - viršuje.

Rasta 13 kapų urnose. Kapų kontūrai ne visada buvo ryškūs, bet ten, kur buvo matomi, sudarė 0,2-0,5 m skersmens tamsesnės žemės dėmes. Urnos buvo įkšamos į negilias duobutes, kurių gylis 0,5-0,6 m. Vienos urnos buvo įdedamos į duobutes ir užpilamos žemėmis, kitos pastatomos ant plokščio akmens ar apdedamos akmenimis. Kapo Nr. 21 urna stovėjo ant plokščio akmens ir iš viršaus buvo uždengta plokščiu akmeniu. Kape Nr. 20 urna buvo įstatyta į degusių pripildytą duobutę ir užvožta kita urna bei iš viršaus priepausta sturkampės formos akmeniu. Rasti aštuoni kapai apkrauti akmenimis. Kapų duobių kontūrai - neryškūs. Tokiems kapams būdavo iškesama duobė, jos dugnas išgrindžiamas akmenimis, o grindinys apdedamas akmenų vainiku. Duobės vidus atrodydavo tarsi rūselis. Akmenų vainikai - dažnai ovalinės formos 0,13x0,10 m, 0,8x0,7 m,

1,0x1,1 m dydžio. Kapo vainikai krauti 1-3 eilėmis. Tokios akmenų krūsnys buvo iki 0,6 m aukščio. Grindinio viduje kartais buvo paklietas tuščias tarpas sudegusių kaulų liekanoms supilti. Kai kuriuose kapuose deginti kaulai supilti į urnas. Urna statoma ant grindinio arba ant plokščio akmens. Neretai urna iš viršaus būdavo pridengiamas plokščiu akmeniu. Kapuose Nr. 8 ir 16 sudegę kaulai supilti tiesiai ant akmenų grindinio. Kape Nr. 12 urna pastatyta ant plokščio akmens, aplinkui apstatyta plokščiais akmenimis ir iš viršaus prislėgta dar vienu plokščiu akmeniu. Kape Nr. 6 krūsnies skersmuo 1,0x1,2 m. Ji krauta iš stambių akmenų. Vainikas - 2-3 eilių, apie 0,6 m aukščio. Viduje 3 plokšti akmenys padėti taip, kad tarp jų susidaro tuščias 0,8x0,3 m tarpas neišgrįstas akmenimis. Į šį tuščią tarpą ir supilti sudegę kaulai, kurių išliko gana daug, ir stambių.

Urnų ar jų dalių rasta penkiolikoje kapų. Urnų molio masė turi žvyro ar grūsto granito priemasių. Paviršius brūkšniuotas, lygus arba šiurkštus (kruopėtas). Šiurkštus paviršius būdingas kai kurių urnų atskiroms dalims. Po kruopėtu paviršiumi matomas brūkšniavimas. Urnos ornamentuotos. Tik kape Nr. 13 visse urna ornamentuota negu išpaukais. Kitų urnų ornamentuotos kaklelis: 2-3 negu išpaukų arba duobučių eilėmis. Be urnų, kitų radinių kapinyne nerasta. Kapinyne datuojamas I tūkst.pr.m.e. (Kulikauskas P. 1970, p. 227-246; Kulikauskas P. 1970, p. 14-16, pav. 1:1-4; Kulikauskas P. 1982, p. 17-19, 22, 77-78).

Stambiųjų kapinyną 1983 m. tyrinėjo Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (toliau - MMT). Tyrinėjimams vadovavo A. Merkevičius. Kapinyne įrengtas 3-4 m aukščio pailgoje smėlio kalvoje prie Lieponos upelio. Ūkinių darbų suardytoje terito-

rijoje iširtas 20 m² plotas, kuriame resti keturi degintiniai kapai. Trys kapai buvo su urnų liekanomis, vienas - 0,4 m skersmens ir 0,2 m gylio duobutėje. Į šiaurės rytus nuo kape Nr. 1 rastos dvi 0,2 m skersmens ir 0,2 m gylio degėsių užpildytos duobutės. Kape Nr. 2 aptikti degėsių kartu su sudegusiais kaulais. Dar trys kapai su urnų liekanomis aptikti šalia minėtos perkastos, žemės paviršiuje.

Urnos buvo lygiu, grublėtu ir gludintu paviršiumi. Rasta ir brūkšniuotos keramikos. Jokių radinių tyrinėjimo metu neaptikta, tik apardytame plote atsitiktinai rasta titnago skeltė ir apdeges kauliukas su priekusiu prie jo geležies gabaliuku. Kapinyne datuojamas I tūkst.pr.m.e. II puse (Merkevičius A. 1984, p. 79-80).

1933 m. Pietarių (Vekeriotiškės) kaime nulyginant žemės "kaurėlių" rasta baltiško kovos kirvio dalis, pakliuvusi į Kauno miesto muziejų, keramikos, pelelių, smulkių žalvario gabalėlių (Lietuvos Aides, 1933, 221).

Tais pačiais metais muziejus suorganizavo ekspediciją į Pietarius. Išsiaiškinta, kad Pietariuose būta "senoviškų kalvų", kurių yra jau beveik nežymios. Kirvuko radimo vietoje rasta degėsių, anglių. Netoliese buvo rastas ir akmeninis kirvis. Šis radinys rodo, kad Pietarių k., prie Šešupės yra buvęs žalvario amžiaus III periodo pilkapynas, kuriame priskiriamas baltiškės kovos kirvis (KVM, inv. Nr. 634).

1913-1914 m. V. Šukevičius Lenkiškėse (dabar Baltarusijoje, prie pat dabartinės Lietuvos sienos) tyrinėjo degintinį kapinyną. Jame iširtas 3600 m² plotas. Rastas 81 kapas ir 7 laužvietės. J. Graudonis, naudodamasis TSRS Mokslų Akademijos Archeologijos instituto Leningrado skyriaus archyve esančia medžiaga (Граудонис Я.

1967, c. 76-77; F. 1, byla 239/1915) Lankišėse rastus degintinius kopus suskirstė į 4 tipus. Pirmo tipo kėpų sudegė kaulai užkasti 0,3-0,5 m gilyje ir užpilti smėliu. Kai kurių kėpų kėulų liekanos buvo švariai išrinktos iš ugnievietės, kitur – su degėsiais. Radi- nių šiuose kėpuose nerasta. Penkiolika antro tipo kėpų buvo įreng- ta kaip ir pirmo tipo, tik juose rasta titnaginių ir akmeninių dirbinių, keramikos, skaldytų akmenų. Rasti 6 trečio tipo kėpai, kuriuose sudegė kaulai buvo apdėti skaldytais arba natūraliai plokščiais akmenimis. Ketvirto tipo kėpai buvo akmeniniuose sta- tiniuose. 1,5 m gilyje rastas vaikiškas sudėlėjęs griautinis ka- pas. Mirusysis buvo apipiltas smėlio sluoksniu, o virš kėpo rastas 2x1 m dydžio akmenų grindinys. Šio akmenų grindinio galuose sudė- tos piramidės formos akmenų krūvelės. Pietinėje akmenų krūvelėje buvo palikta "kėmera", o joje stovėjo molinis puodelis (Граудо- нис Я. 1967, c. 76-77). V. Šukevičius šį kėpinyną priskyrė akmens amžiui, vėlesni tyrinėtojai, remdamiesi radiniais ir brūkšniuotos keramikos urnomis – ankstyvajam geležies amžiui (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961, p. 126).

Reikia apkreipti dėmesį ir į šalia Lankiškių kėpinyno suras- tą bei V. Šukevičius tyrinėtą galbūt simbolinį kėpinyną Plytnico- je. 6 molinės urnos rastos 0,85 m gylis duobėje. Duobė buvo apdė- ta akmenų vainiku ir uždengta plokščiais akmenimis. Suirus šiai akmeninei dėzei, urnos sudužo. Kėpinyne nei radinių, nei sudegusių kaulų nerasta. Dalis urnų turėjo brūkšniuotą paviršių (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. 1961, p. 126).

Nors, kaip jau minėta, II tūkst.pr.m.e. pėbaigoje baltų kraš- tuose pereita prie mirusiųjų deginimo papročio ir jis praktikuotas iki II-I a.pr.m.e., tačiau kėpinuose ir atskiruose pilkėpiuose (Lankišėės, Kurmaičiai ir kt.) pasitaiko ir pavienių griautinių

kėpų. Rasta ir šio laikotėrpio griautinių kėpinynų. Vieną iš jų – Raudonėnų kėime (Jurberko raj.) 1975 m. tyrinėjo MMT, vad. E. Jo- vaiša (Jovaiša E. 1977, p. 51-55; Jovaiša E., Markelevičius J. 1976, p. 44). Kėpinynas įrengtas dešiniajame Nemuno krante, slėnio kalvoje. Stačiakampiuose akmeniniuose statiniuose, kuriuose akme- nys krauti dviem-trim eilėm, vienas ant kito, rasti trys griauti- niai palaidojimai. Dviejuose kėpuose ikėpių nerasta, kaulai buvo visiškai sunykę. Tik kėpe Nr. 3 išliko žmogaus kėukolės dalelės ir dantys. Prie kėukolės rasti žalvariniai įvijiniai antsmilkiniai ir plaušinės kėpurėlės liekanos. Kėpuose Nr. 1 ir 3 buvo išliku- sios ugnievietės liekanos. Raudonėnų kėpinynas datuotas žėlverio amžiaus pėbaiga-ankstyvuojų geležies amžiumi (Jovaiša E., Markele- vičius J. 1976, p. 44), vėlesnėje literatūroje – III a.pr.m.e. – I m.e.a. (Jovaiša E. 1977, p. 54).

Dar vienas žėlverio amžiaus pėbaigos griautinis kėpinynas buvo Antalgės kėime, Utenos raj. (Zabiela G. 1966, p. 21-23). 1968 m., kasant duobes koldkio bulvėms, aptikti žmogaus griaučiai, gulėję galva į šiaurę. Rankos buvo sudėtos prie šonų. Prie griau- čių rastos dvi žalvarinės akinės spirėlės-antsmilkiniai, datuoja- mi žėlverio amžius pėbaiga (Григалавичене Е. Мяркявичус А., 1980, c. 66, pav. XXV:3,6; Grigalavičienė E. 1974, 1, p. 212). Antsmil- kinius surinko ir į Utenos kraštotyros muziejų (inv. Nr. A-261) pristatė tuometinis muziejeus darbuotojas B. Juodzevičius. Kėpi- nys buvo apie 50 m skersmens smėlingoje kėlvelėje, kuri buvo nu- kasta apie 1982-1983 m. Vietinių gyventojų duomenimis, kasant buvo randama žmonių kėulų, tačiau į tai neatsižvelgta ir kėpinynas su- naikintas.

XX a. 6-ojo dešimtmečio pėbaigoje Mieleikių kėime (Utenos

rėj.), nesukštoje kelvelėje kasant žvyrą ir smėlį, rasta žmonių kaulų. Atvykęs dabartinis UKM darbuotojas S. Karanauskas prie vienu griaučių rado kaulinį ašelinį smeigtuką su keturiom ataugėlėm galvutės apačioje (saugoma UKM, inv. Nr. 1965), o prie kitų griaučių - nedidelį "puodelį", kuris neišliko. Kalbant su vietiniais gyventojais, paaiškėjo, kad kapų buvo keletas (nurodyti skaičių niekas negalėjo). Rėdinių vietiniai gyventojai neatsimena. Kapai buvo kelvelės, kurią visą jau nukasė, centre. Datuojant kapinyną, galime remtis vieninteliu išlikusiu minimu kauliniu smeigtuku. Jis yra apvalia lenkta smeigiama adata ir vinies pavidalo galvute, kurios apačioje turi keturias nedideles ataugėles. Nuo ataugėlių iki galvutės viršaus smeigtukas plėtėja ir šioje vietoje puoštas horizontaliom, vos matomom linijom. Mieleikių smeigtuką galime priskirti b tipo smeigtukų grupei (Grigalavičienė E. 1976, 3(56), pav. 1:2, 4, 6), nors jis kiek nuo jų ir skiriasi. Šio tipo smeigtukus E. Grigalavičienė datuoja 650-700 m.pr.m.e.

Panašus smeigtukas rastas Nevieriškių piliakalnyje (Grigalavičienė E. 1986, p. 75, pav. 20:1). Jis datuojamas žalvario amžiaus IV periodu (1100-850 m.pr.m.e.). Šio tipo smeigtukų rasta tyrinėjant Norkūnų piliakalnį (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1986, p. 30, pav. 37:4, 6). R. Kulikauskienė juos datuoja I tūkst. pr.m.e. I-a puse (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1986, p. 30). Norkūnų piliakalnyje rasta ir žalvarinis ašelinis smeigtukas grybo pavidalo galvute ir lenktu kakleliu (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1986, p. 32-22, pav. 46). Jis datuojamas žalvario amžiaus III periodu (1400-1200) (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1986, p. 33). Manoma, kad kauliniai ašeliniai smeigtukai geminti žalvarinių ašelinų smeigtukų pavyzdžiu (Grigalavičienė E. 1976, 3(56), p. 69).

Lėbais panašūs į Mieleikių smeigtuką Digniejų ir Asototės pi-

liakalnių smeigtukai (Граудонис Я., 1967, с. 12, 14-15, pav. VII:7, 9). Abu jie vienies pavidalo galvutėmis ir keturiom mažom ataugėlėm galvutės apačioje. Šie smeigtukai datuojami I tūkst.pr. m.e. II-a puse (Граудонис Я., 1967, с. 12, 14-15). Kaip matome, datuojant šio tipo smeigtukus vieningos nuomonės nėra. Kapinyno chronologiją gali patikslinti tyrinėjimų metu šiame kapinyne rasti kapai.

Trumpai apžvelgę mums žinomus šios Lietuvos dalies laidojimo paminklus, galime juos lyginti su Lietuvos pajūrio, Latvijos, Prūsijos laidojimo paminklais. Šiame straipsnyje nekeliame uždavinys smulkiai apibūdinti visus šių regionų laidojimo paminklų tipus bei jų kitimą atskirais laikotarpiais (tam trūksta medžiagos). Norisi tik pabrėžti, kad laidosena buvo gana panaši. Nors Prūsijoje, Vakarų Lietuvoje ir Latvijoje vyrauja pilkapynai, o Lietuvoje - kapinynai, tačiau Užnemunėje senajame žalvario amžiuje turbūt laidota pilkapiuose (Pieteriai), o vėliau pereita prie laidojimo kalvose (Paveisininkai, Staneičiai). Latvijoje bei Prūsijoje, kur pilkapiai šiame laikotarpyje vyrauja, žinomi ir II-I t.pr.m.e. kapinynai. Vienas toks kapinynas 1975-1976 m. tyrinėtas dabartinėje Kėliningrado srityje, Zelenogredsko rajone, Pokrovskoje kaime, (vad. V. Kulakovas) (Кулаков В.И. 1976, с. 26-27; Кулаков В.И. 1977, с. 22). Kapinyne iširtas 600 m² plotas. Resti 36 degintiniai kapai (dalis kapinyno suardyta). Iš jų septyni kapai buvo urnose. Tik trys kapai rasti su įkapėmis. Kape Nr. 9 aptikti trijų įvijinių žiedų (?) fragmentai ir 2 žalvariniai strypeliai (?). Kape Nr. 11 - apdegęs žalvarinis dirbinys, o kape Nr. 13 - žalvarinė apyrankė. Kapai Nr. 9 ir 13 buvo apdėti akmenimis, o kape Nr. 11 sudegę kaulai buvo gludintoj, dugnu į viršų apverstoj urnoj, kuri

buvo įdėta į didelį lipdytą indą. Prie šio kėpo iš vakarų pusės buvo dar vieno indo šukių. Keturi kėpai Nr. 28, 29, 31, 32 buvo vienoje duobėje. Virš degintinių kėpų buvo kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta nemažai gintaro gabalų, kurių didelė dalis apdegę. Šio kėpinyno laidosena panaši į Lenkiškių, Paveisininkų, Stenaičių kėpinynų. Kėpinynas datuotas I tūkst.pr.m.e. viduriu.

Trumpai apžvelgę mums žinomus laidojimo paminklus, matome, kad laidosena šiame nemažame areale buvo gana panaši. Pamėginsime išskirti pagrindinius žalverio-ankstyvojo geležies amžiaus Lietuvos kėpinynų (be pajūrio ruožo) laidosenos bruožus:

- 1) Laidota ir pilkėpiuose (Pieteriai), ir kėpinuose.
- 2) Vyrauja kėpinynai su degintiniais palaidojimais, tačiau kai kuriuose tokiuose kėpinynuose (Lenkiškės) rasti ir pavieniai griautiniai palaidojimai.
- 3) Rasta ir griautinių kėpinynų (Raudonėnai, Antalgė, Mieleikiai).
- 4) Degintiniuose kėpinynuose kaulai supilami į urnas arba į paprastas duobutes.
- 5) Urnos užkėtos į duobutę, tačiau dažnai įdedamos į akmeninius statinius, apjuosiamos akmenų vainikais arba apdedamos akmenimis.
- 6) Įvairiuose akmeniniuose statiniuose randamos ir sudegusių kaulų liekanos be urnų.
- 7) Degintiniai kėpai duobutėse ar urnose dažnai rasti be jokių įkėpių.
- 8) Tik nedidelė dalis degintinių kėpų rasta su įkėpėmis.
- 9) Įkėpes sudaro žalveriniai, geležiniai, bet daugiausia titnaginiai, akmeniniai, kauliniai dirbiniai.
- 10) Griautiniuose palaidojimuose kartais randama įkėpių: gra-

žių žalverinių dirbinių, pėsitaiko ir akmeninių, titnaginių, kaulinių dirbinių, molinių puodelių. Kartais griautiniuose palaidojimuose įkėpių nėra.

11) Kaip ir degintiniai, kai kurie griautiniai kėpai apdėti akmenimis.

12) Kai kuriuose degintiniuose ir griautiniuose palaidojimuose randama degusių, pelenų.

Trumpai apžvelgę mums jau žinomus ir datuotus laidojimo paminklus ir turėdami pagrindinius šio laikotarpio laidojimo bruožus, turime atkreipti dėmesį į anksčiau tyrinėtus paminklus. Jau minėta, kad V. Šukevičius akmens amžiumi datuojamą Lenkiškių kėpinyną vėlesni archeologai priskyrė ankstyvajam geležies amžiui. Kitaip datuojamas ir P. Tarasenos Velikuškių piliakalnyje rastas dvigubas griautinis kėpas. Tačiau tai ne vieninteliai pavyzdžiai. 1901 m. V. Šukevičius rašė, kad prie didesnių gyvenviečių paprastai būdavo kėpinynai, apie kuriuos galime spręsti iš urnų gabaliukų ir sudegusių žmonių kaulų liekanų. Mirusiųjų palaikai, sudėti į urnas, buvo statomi negiliai į žemę, iš viršaus apdedami smulkiais akmenimis, kurių krūvos dar kyšo iš supustyto smėlio. Toliau autorius rašo, kad buvo ir tokių kėpinynų, kur sudegintų mirusiųjų kaulų liekanos buvo supilamos į žemę be urnų ir niekuo neapsaugomos (Szukiewicz w. 1901, p. 22). Tokius kėpus V. Šukevičius datavo akmens amžiumi.

Panašiai rašė ir P. Tarasena: "Lankydami akmens gėdynės sodybų vietas, greta įvairių gyvenimo liekanų matome betverčiai sumestų akmens krūvelių. Apžiūrėję jas ar kiek pakėsinėję tose vietose žemę, pastebėsime, kad tarp akmenų yra daug paprasto darbo molinių puodų šukių ir degintų kaulų trupinių. Šitos akmenų krūve-

lės yra liekanos jau suirusių akmenų gėdynės kapų, kurie anais laikais, be abejo, yra visai kitaip atrodę. Mirusiojo žmogaus kūną ... degindavo, pelenus ir kaulų trupinius sudėdavo į molinius puodus urnas, kurias pastatę ant žemės, apdėdavo akmenimis, o iš viršaus užpildė žeme ... Neretai dar randame Lietuvoje ir sveikų laidojimo rūselių (25, p. 62).

Remdamiesi minėtais V. Šukevičiaus ir P. Tarasenos rastų kapinynų aprašymais, matome, kad akmenų amžiui jų priskirti negalima. Pagal aprašymus, šie kapinynai datuoti II tūkst.pr.m.e. II-a puse-I tūkst.pr.m.e. Aprašymai parodo, kad ankstesni tyrinėtojai šio laikotarpio kapinynų radę ne vieną, tik, dėl pasitaikančių titnaginių, akmeninių dirbinių, neteislingai juos priskyrė akmenų amžiui.

Vienas toks kapas, aprašomas P. Tarasenos, rastas Samulavos dvare (Trakų apskr., Žaslių valsč., dabar Kaišiadorių raj.). Storomis sienelėmis urna su sudegintais palaikais ir pelenais buvo apdėta akmenimis. Jokių įkapių kape nerasta (Tarasena P. 1927, p. 62, pieš. 30; 26, p. 64, pieš. 50; 27, p. 230). Keisti reikėtų ir Velikuškių (Zarėsų raj.) piliakalnyje rastų kapų datavimą (LAA, 2, 1975, p. 178; LAA, 3, 1977, p. 120). Kapinynas atrestas 1933 m. tyrinėjant piliakalnį. Tyrinėjimus vykdė Valstybės archeologijos komisija (vad. P. Tarasena). Išdirta apie pusę piliakalnio aikštelės ir dalis šlaito. Piliakalnio aikštelėje rasta 15 kapų (Tarasena P. 1934, p. 412), iš kurių 13 degintinių ir 2 - griautiniai. Šlaituose rasti dar 22 degintiniai kapai (Tarasena P. 1934, p. 412). Visi degintiniai kapai buvo arba kultūrinio sluoksnio apčiuoje, arba po kultūrinio sluoksnio. Sudegintų žmonių kaulai buvo kartu su degėsiomis. Visus kapus dengė nuo keliolikos iki kelias-

dešimt neapdegusių akmenų. Kapų aplinkoje rasta keramikos, kaulinių, akmeninių, titnaginių dirbinių, "ochros, spalvoto šlyno ir geležies rūdos gabalėli", pavienių geležinių ir žalvarinių dirbinių. Kyla klausimas, kaip datuoti piliakalnyje atrestus kapus? Datuoti padeda kapų stratigrafinė padėtis ir jų aplinkoje rasti radiniai. Kaip minėta, kapai rasti arba piliakalnio apatinėje kultūrinėje sluoksnyje arba po juo. Piliakalnyje rasti 24 akmeniniai dirbiniai (leivinio kirvio dalis, įtvėriamųjų ir su skylė kotui kirvių), 1 titnaginys dirbinys ir 2 titnago gabalėli, 50 kaulo ir rėgo dirbinių (smeigtukai ir kt.). Iš 43 dirbinių piliakalnyje rasti tik 5 geležiniai. Visi piliakalnyje nerasta žalvarinių dirbinių. Pėnėnavos įneša P. Tarasenos minimi geležiniai dirbiniai (nors jų labai nedaug), rasti kapų aplinkoje, tačiau žinant, kad piliakalnyje "buvo kasama atskirais 20 cm storumo klodais" (28, p. 18) atrodo, kad tai vėlesnių sluoksnių dirbiniai. Tyrinėjimų metu rasta brūkšniuota, grublėta, lygiu paviršiumi ir gludinta keramika. Remiantis kapų stratigrafija, rėdiniomis kapų aplinkoje ir leidose-na (VII-XII a. Rytų Lietuvoje buvo laidojama pilkapiuose, o ne kapinyuose), kapinynas turi būti datuojamas I tūkst.pr.m.e. Tokių kapinynų ir Lietuvoje (Paveisiainkai), ir Latvijoje (Kivutkelnis) turime ir daugiau. Piliakalais tikriausia įrengtas po to, kai kalvoje nebebuvo laidojama.

Dar vieną šio laikotarpio kapą Gėdės apylinkėje, Nuirvenų kaime (dabar Baltarusija, Brėslavo rėjonas) atrodė J. Žiogas (Žiogas J. 1909, p. 325). Į šiaurę nuo kaimo J. Žiogas tyrinėjo 85 m ilgio, 42 m pločio ir 8,5 m aukščio piliakalnį, kurio vakarinėje pusėje, "per lopetą gilume" (Žiogas J. 1909, p. 325) rado 1,20 m ilgio, 0,65 m pločio ir 0,25 m storio akmenų grindinį ovaliais

galais. Tarp akmenų buvo anglių, suodžių, keramikos. Grindinio viduryje rasta smulkių sutrūnijusių kaulų. Jų deginimo žymių nesimaitė. Prie kaulų rasta puodų šukių bei akmeninio kirvio pentis, suskilusi į dvi dalis. Po grindiniu buvo molis su žvyru. J. Žiogas šį kapą datuoja akmens amžiumi (Žiogas J. 1909, p. 325), tačiau, atrodo, šį kapą reikėtų datuoti II t.pr.m.e. pabaiga-I tūkst.pr.m.e. I-ąja puse.

Du kapai rasti tyrinėjant Guogų (Piliuonos) piliakalnį ir sen. gyvenvietę (Navickaitė O. 1959, I(6), p. 91, 99-100). Žmogaus kaukolė ir keli karklo slanksteliai rasti po piliakalnio pirminiu sluoksniu (po pylimu), 3,75 m gylyje. Ji atsirado ten, kaip rašo O. Navickaitė, prieš įrengiant piliakalnį (Navickaitė O. 1959, I(6), p. 91).

Dar vienas griautinis kapas rastas tyrinėjant piliakalnio senovės gyvenvietę. Kapas buvo po gyvenvietės kultūriniu sluoksniu, 1,10 m gylyje. Mirusysis gulėjo aukštielesnės, ištiestomis kojomis ir prie šonų sudėtomis rankomis. Griaučiai buvo gerai išlikę. Jų ilgis - 1,4 m. Kojų pirštai prispausti 0,8x0,7 m dydžio akmeniu. Dar vienas, mažesnis akmuo buvo prie kaukolės kairiosios pusės. Jo dydis - 0,2x0,25 m. Abu aptikti kapai, kaip minėta, buvo po piliakalnio ir sen. gyvenvietės kultūriniu sluoksniu, be įkapių. Piliakalnis ir gyvenvietė apgyvendinti I tūkstantmečio pradžioje (Navickaitė O. 1959, I(6), p. 100), vedinasi, kapai įengtį prieš mūsų erą. Kadangi jokių įkapių nerasta, suaku juos tiksliau datuoti. Atrodo, kad šie kapai priklauso želverio - ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpiui, nes akmenis amžiaus kapuose randama ochros, mirusieji kartais leidoti suriestomis kojomis.

Degintinis kapas urnoje rastas 1959 m. tyrinėjant Aukštadvario piliakalnį (Daugudis V. 1959, p. 89-90). 2,7 m gylyje pylimo

pietiniame pakraštyje, smėlingoje žemėje aptikta dviejų ar trijų sudužusių puodų liekanos. Puodai kibirėlio formos, aštriabriūniai, silpnai brūkšniuoti. Pateliai puošti 2 lygiagrečiomis igneibų eilėmis arba viena duobučių eile (ornamentika kaip Paveisininkų kupinyno urnų - A.M.). Kai kurių puodų pakraščeliai korbuoti. Puodai primityvus darbo, su stambokai grūsto akmens priemaišomis, silpnai išdegti. Sienuelių storis - 0,6-0,7 cm. Puodai buvo apversti dugnais į viršų (Daugudis V. 1959, p. 89-90). V. Daugudžio duomenimis, šalia minėtų puodų buvo sudegusių kaulų liekanų ir ant jų tarsi želverio antspaudėlių. Piliakalnis datuotas II t.pr.m.e.-XVII m.e.e. (LAA, 2, 1975, p. 32). Pagal laidoseną ir keramiką kapas datuotinas I tūkst.pr.m.e. II-ąja puse.

Neįprasti Rytų Lietuvos pilkapiams kapai rasti tyrinėjant Paaldikio pilkapį Nr. 1 (Merkelevičius J. 1977). Pilkapynas yra Švenčionių raj., netoli Baltųjų Lakajų ežero. Jį 1974 m. tyrinėjo MMT (vad. J. Merkelevičius). Pilkapis 10x8 m skersmens ir 0,65 m aukščio. Jame rasti 7 degintiniai kapai 26-60 cm skersmens akmenų vainikėliuose. Vainikai sudaryti iš 4-12 cm skersmens akmenų. Jokių įkapių pilkapyje nerasta. Kapai pilkapyje, J. Merkelevičiaus datuoti VI-VIII a. (?). Nenuostabu, kad tyrinėjimų autorius abejojo savo nustatytos kapų chronologijos teisingumu. Akmeniniuose statiniuose rasti kapai be įkapių Latvijoje ir Vakarų Lietuvoje datuojami želverio-ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpiu.

Įdomus degintinis kapas rastas tyrinėjant Kretuono (Švenčionių raj.) akmens amžiaus gyvenvietę (vad. A. Girininkas) (Girininkas A. 1982, 6, p. 16-18, pav. 8). Urna, primenanti vazą su paskutintu tuščia viduriu dugneliu, iš visų pusių buvo apdėta akmenimis. Ant viršaus buvo uždėtas dar vienas plokščias akmuo. Pačioje ur-

noje ir šalia jos rasta smulkių perdegusių žmogaus kaulų, o šalia urnos rasta akmeninio įtveriamojo kirvio pentis. Kėdangi minimas kapas rastas virvelinės keramikos sluoksnyje, tai preliminariai, jis buvo datuotas vėlyvojo neolito laikotarpiu (Girininkas A. 1982, 6, p. 16; Rimantienė R. 1984, p. 275). Šiuo metu A. Girininkas šį kapą priskiria želvario amžiaus II-III periodui.

1987 m. Kretuone rasti dar penki senojo želvario amžiaus kapai (Girininkas A. 1987, 145(5453)). Galvos, atskirtos nuo kūno, buvo rastos pastatuose, 45-60 cm skersmens ir 50-70 cm gylio duobutėse. Prie kapų rastos įkėpės: iš gyvulių dantų ir nagų pagaminti vėriniai, rėginis kirvis, gintarinis kabutis (Girininkas A. 1987, 145(5453)).

1980 m. duomenimis dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo žinomi 282 II-I tūkst.pr.m.e. metaliniai dirbiniai iš 117 žinomų ir 10 nežinomų vietų (Григалавичене Э., Мяркявичас А., 1980, с. 4). Tik labai nedidelė dalis šių rėdinių aptikta archeologinių tyrimų metu. Visi likusieji rėdiniai – atsitiktiniai. Dar daugiau rasta šio laikotarpio atsitiktinių akmens ir titnago rėdinių. Dalis atsitiktinių metalinių, akmeninių, titnaginių, kaulinių rėdinių neabejotinai yra iš želvario-ankstyvojo geležies amžiaus kapų. Dalis minimo laikotarpio kapų griaučių yra visiškai sunykę. Nemažai kapų yra sunaikinta dirbant įvairius žemės ūkio darbus. Kai kurie kapynai ankstesnių, arba net ir dabartinių autorių yra blogai datuoti. Dalis kapynų matyt dar neatrasta, todėl taip mažai žinome apie minimų laikotarpių laidojimo paminklus.

Ar galima kurį nors iš šių kapynų priskirti brūkšniuotos keramikos kultūrai? Atrodo, kad į šį klausimą turėtume atsakyti teigiamai. Šiai kultūrai turėtų būti skiriami kapynai su brūkš-

niuotosios keramikos urnomis (Paveisininkai, Lankiškės) arba su šiai kultūrai būdingais kauliniais dirbiniais (Mieleikiai).

VAKARŲ LIETUVOS TARPGENTINĖS TERITORIJOS

Valdemaras Šimėnas

Vienas iš etninės istorijos tyrinėjimų uždavinių – gentinių teritorijų nustatymas. Pasteruoju metu ypač domimasi etniniais klausimais, stengiamasi kuo tiksliau nustatyti genčių teritorijas. Jas nustatant, remiamasi labai įvairiais duomenimis: rašytiniais šaltiniais, kalbos, archeologijos, etnografijos, antropologijos ir t.t. Ne visada skirtingais duomenimis nustatytos ribos sutampa. Kartais jos svyruoja kelių dešimčių kilometrų tikslumu. Kartais lieka dideli plotai, kurių nėra kam priskirti. Vieni tyrinėtojai juos skiria vienei kultūrai, kiti – kiti. Aišku, kad tiksliausiai šiuos klausimus galima išspręsti kompleksiskai, pasitelkus kelių mokslų duomenis. Tiriant etninius klausimus, kol kas mažokai dėmesio buvo skiriama gamtinėms-geografinėms sąlygoms.

Kartografuojant archeologinius paminklus, ypač didelio mastelio žemėlapiuose pastebėta, kad kai kuriose vietose išsiskiria gana dideli neapgyventi plotai, kuriuose nėra jokių archeologinių paminklų: nei piliekalnių, nei laidojimo paminklų. Į tai dėmesį jau yra atkreipę archeologai A. Tautavičius, (LAA 3, 1973, p. 8, žemėl. 1), V. Žulkus (Žulkus V. 1986, p. 16-18; 1987, p. 26-30), V. Kulakovas (Кулаков В.И. 1987, карта 2). Dėžniausiai tai miškais apaugę ar pelkėti plotai. Šie plotai dažnai minimi rašytiniuose šaltiniuose kaip negyvenamos teritorijos – dykros. Norint tiksliau nustatyti genties teritoriją, šiuos plotus reikia išskirti